

AZ EUCHARISZTIA TISZTELETÉNEK SZIMBOLIKUS ÉPÍTÉSZETI FORMÁI

OLTÁRARCHITEKTÚRÁK A NYUGAT-DUNÁNTÚLRÓL A 17. SZÁZADBÓL

VERESS FERENC

PhD, posztdoktor kutató. Szegedi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar,
Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék. E-mail: veressf.soprmuz@gmail.com

Tanulmányomban a templomhomlokzat és az oltárépítmény felépítésének, tagoló rendszerének párhuzamaira kívántam felhívni a figyelmet. Mind a homlokzatoknak, mind az oltárarchitektúráknak a tervezői építészek voltak, így természetes, hogy hasonló motívumokat használtak fel mind a két esetben. A tridentin zsinat utáni katolikus megújulás fontos szereplője, Borromei Szent Károly, új tabernákulumformát és tértípust hozott létre a lombard építész, Pellegrino Tibaldi közreműködésével. Pellegrinónak kulcsszerepe volt a jezsuita templomtípus megteremtésében, tervei nyomán nem csupán Milánóban, hanem Torinóban is épült templom; hatása kimutatható a bécsi domonkos templom homlokzatán is, amelynek építészé, a bissoni Giovanni Giacomo Tencalla családjának több tagja révén közvetíthette Magyarországra az itáliai hatást. Az építészek, mint például a bécsi Kirche am Hof tervezője, a luganói Filiberto Lucchese, maguk is terveztek oltárokat, vagy közreműködtek a stukkátorokkal, akik gyakran ugyanabból a régióból érkeztek, mint a tervező építész. Így fordulhatott elő, hogy a nyugat-dunántúli stukkóoltárokat általában észak-itáliai mesterek készítették a templomhomlokzatok nyomán.

Kulcsszavak: szentségház, tabernákulum, oltárépítmény, Eucharisztia, stukkó architektúra

KÖZÉPKORI ÉS RENESZÁNSZ ELŐZMÉNYEK¹

A reneszánsz időszakában az Eucharisziát fali szentségtartóban őrizték,² ezeknek a legszebb hazai példái a pesti belvárosi főplébániatemplom szentségházai (1507 előtt); minőségben hozzájuk a hazai emléktárhelyekből szinte csupán a pécsi székesegyház Corpus Christi kápolnájában álló Szatmári-féle szentségház hasonlítható.³ Az állítatokat, Nagyrévy András plébánost és Pest városát a szentségházak talapzati ré-

¹ A tanulmány megírását az NKFIH PD 18 program tette lehetővé. Köszönetet szeretnék mondani Edoardo Villatának (Milano) az olasz és Jasminka Najcer-Sabljaknak (Osiek) a horvát szakirodalomban nyújtott segítségért.

² A szentségházak típusairól, szimbolikájáról lásd Timmermann 2009; a főként erdélyi példákra nézve ld. German 2014.

³ A legkorábbi, ismert *canonica visitatio*k a 18. században mindkét szentségházat a belvárosi templom szentélyében, egymással szemben állóként említik, innen az 1930-as évek helyreállítási munkálatai során kerültek mai helyükre, a hosszának a szentély előtti mellékkápolnáiba: az északi oldalkápolnában áll Nagyrévy András plébános szentségháza (1507 előtt), a délben pedig Pest városáé (1507). Ld. Némethy 1890; Balogh 1938; Pattantyús 1998; Tóth 2002. A pécsi székesegyház Szatmári-féle tabernákulumáról ld. Farbak 2002. 40–44.

szében látható címerük alapján tudjuk azonosítani. A frízekben olvasható feliratok az építmények liturgiai funkciójára utalnak: „*Ecce panis a[n]gelor[vm], f(a)ctvs cibvs-[que] viator[vm]*” (Nagyrévny), illetve „*Ego sum panis vivus qui de celo descendit*” (Pest városa). A szentségtartó fülke fölötti kis lunettában egy *kehely*, illetve *Áldó Krisztus* körvonalaí fedezhetők fel. Az egykori ábrázolások nyilvánvalóan összefüggenek a feliratokkal: a kehely az „angyalok kenyérére”, az Eucharisztia, az „égből alászállott kenyér” Krisztusra, az ő szavaira utal.⁴

Az építmények architektonikus felépítése felidézí a Szent Sírt, amelyre az íves záródású, oromzati mezők ábrázolása is utal. Nagyrévny plébános pasztofóriumán a szarkofágból félalakosan kiemelkedő Krisztust két angyal fogja közre, a Megváltó karját kítárva sebeit mutatja. Az ábrázolás sajátos retorikája a szentmise eseményeivel, az úrfelmutatással és a szentáldozással hozható összefüggésbe. Az úrfelmutatás liturgiai jelentőségének emelkedésére utalt Odo de Sully (megh.1208) párizsi érsek zsinati határozata, amely előírta, hogy a papok a „*Hoc est corpus meum (Íme, az én testem)*” mondat elhangzását követően emeljék magasra a szentostyát; ebben a pillanatban a templom harangját is meghúzták.⁵

Számos olyan ábrázolást ismerünk, amelyen a félalakos Megváltót a halotti lepelbe burkoltan angyalok mutatják fel a hívőknek, miként a pap emelte magasra az átváltoztatott szentostyát.⁶ Ezt az ikonográfiai típust a hazai művészetben megtaláljuk például *Remete Szent Pál koporsójának* töredékén (1484–1488), amely a budaszentlőrinci pálos kolostorból származik (Budapesti Történeti Múzeum).⁷ A ministráns ruhát viselő angyalfigurák úgy tartják a halotti leplet, mintha az korporálé kendő lenne, vagy vélum, amelynek segítségével, a tisztelet jeleként (*manus velata*) a pap is kezébe veszi az úrfelmutatót. A halotti lepel ilyen módon a korporálé (ostyaabrosz) megfelelőjévé válik, a kítárt karok pedig felidézí a clairvaux-i Szent Bernát látomásában a keresztfárról lehajló, a szentet átölelő Krisztust. Szászországi Rudolf (Rudolfus di Saxonia): *Vita Christi* (15. sz. közepe) című munkája hangsúlyozza, hogy a szentáldozásban maga a hívő is hasonló tapasztalatban részesül, mint amit átélt annak

⁴ Tóth 2002. 186. A latin szövegek fordítása: „*Íme az angyalok kenyere, utonjárók eledele.*” (Aquinói Szent Tamás Úrnapi éneke, Babits Mihály ford.) „*Én vagyok amaz élő kenyér; a mely a mennyből szállott alá.*” (János 6:51, Károli Gáspár ford.)

⁵ Peter Browe S. J.: Die Elevation in der Messe. In: *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft IX* (1929) 20–66. Idézi: Belting 1986. 76–78. 6. jegyz. Hasonló liturgiai hangsúlyokra hívta fel a figyelmet Diósi Dávid (Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár) *Úrfelmutatás* című előadásában, amelyet a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi Tanszékén, az *Eucharisztia és úrvacsora a magyarországi vallási kultúrában 2.* című konferencián tartott (2019. október 10–11.).

⁶ Giovanni Pisano: *A pistoiái pulpitus domborműve* (Berlin, Staatliche Museen); *Délnémet házioltárka* (15. sz. eleje, Berlin, Staatliche Museen); *V. Sixtus házioltárkája* (1400 k. párizsi munka, Montalto, katedrális); Tommaso Pisano: *Márványoltár* (Pisa, San Francesco); *Pietà angyalokkal* (Berry herceg óráskönyve, 14. sz. vége, Párizs, Bibliothèque Nationale, Ms. lat. 3090, p. 155); Michele Giambono: *Eucharisztikus Krisztus* (New York, Metropolitan Museum). Ld. Belting 1986. 73–90.

⁷ Balogh 1974. 30 (kép), 34; Lövei 1994. 352–353; Lövei 2008. 415–416.

idején a keresztlevételben segédkezők csoportja.⁸ Ily módon a keresztfát a templomok oltárával azonosították, az eucharisztikus Krisztus ábrázolása pedig annál szuggesztívebben idézhette a szentmisében átváltoztatott Eucharisziát, minél közelebb ábrázolták azt az oltárhoz (például annak előlapján vagy az oltárépitmények predelláján).⁹ Ezért is kerülhetett az ábrázolás a belvárosi tabernákulumok lunettájába, hogy szorosán utaljon a szekrényükben őrzött Eucharisztia és a szenvedő Krisztus azonosságára.

A pesti belvárosi főplébániatemplomban azonban nem csupán két csodálatos szentségház maradt fenn másodlagos elhelyezésben, hanem az ezekkel egykorú, monumentális *oltárépitmény* márvány pillértörredékei is előkerültek (ma a Magyar Nemzeti Galériában). Ezek szimbolikájuknál fogva is említésre érdemesek, amennyiben a reneszánsz domborművek élethű gyümölcslevélfüzerei közé iktatva a *szentmise kellékeit*, az evangéliumoskönyvet, a lavabót, a bort és vizet tartalmazó ampollákat, a gyertyatartókat, a naviculát (tömjéntartó edénykét), valamint a szenteltvizet edényt is ábrázolják.¹⁰ Ezek a jelképek mégsem kizárólagosan a pesti belvárosi emlékeken fordulnak elő, hanem megtalálhatók például az erdélyi, *szászsebesi oltár* márványépitményének törpepillérein is (1523 előtt).

A Gyulafehérvártól délre elhelyezkedő Szászsebes (Mühlbach, Sebeş) 13–14. században épült templomának szentélyterében álló *oltárépitmény* az 1523. évi földrendezés előtt már készen állt, ekkor restaurálni kellett.¹¹ Predelláját Jagello II. Lajos és Szászsebes város címerei díszítik. Az oltároknál szokatlan módon, a menzát balusztrádós törpepillérek tartják, amelyeknek a hajó felé néző oldala növényi ornamentikával díszített. A sarokpillérek szentély felőli, déli oldalán a kutatás az eucharisztikus üzenetű *V[inum]* és *A[qua]* feliratú ampollákat fedezte fel. A szimbolika tehát rokon a pesti, belvárosi templom domborműveivel, noha a kidolgozás rusztikussága az előbbtől eltérő.¹²

TEMPIETTO FORMÁJÚ TABERNÁKULUMOK ÉS VISZONYUK A MONUMENTÁLIS TÉRHEZ

A tridenti zsinat előírásai arra vonatkozóan, hogy az Eucharisziát immár az oltárral kapcsolatban álló, díszes kialakítású tabernákulumban kell őrizni,¹³ új típusú szentségházat hoztak létre. 1587–1589 között készült új tabernákulum például a római

⁸ „Perinde enim est immo plus Christi corpus sumere de ara altaris quam de ara crucis. Illi enim acciperant eum in brachiis et manibus, sed isti sumunt eum in ore et cordibus.” („Éppen így sokkal többet jelent Krisztus testét az oltárról venni, mint a kereszt [fájáról]. Míg ugyanis azok Őt a karjukba és kezükbe fogták, ezek nyelvükre veszik és a szívükbe fogadják.” Ford. Veress F.) Idézi: Belting 1986. 80.

⁹ Belting 1986. 88.

¹⁰ Egyes eszközök – például a tömjénező vagy a kehely – hiányoznak közülük, az együttes tehát nem teljes. Ld. Török-Osgyáni 1981. 95–113.

¹¹ A templomra vonatkozóan: Varga 1984; az oltárra: Roth 1916. 114 skk.

¹² Hálás vagyok Ciprian Fireának, amiért a fotóit megosztotta velem. Ld. Firea 2016. 261–267.

¹³ Ulm 1979. 33–40; Timmermann 2009. 321 skk. Teológiai szempontból ld. Kereszty 2008. 119–145.

Santa Maria Maggiore bazilika *Cappella Sistinájában*, a ferences V. Sixtus pápa megbízásából¹⁴ (1. kép). Ebben a bazilikában őrizték a betlehemi jászol ereklyéjét, ezért a pápa, amikor saját kápolnáját kialakította, egyben kultuszhelyet tervezetett az ereklye számára is. A földalatti helyiségbe lépcsők vezettek, följe épült az oltár, az ókeresztény eredetű *confessio* (ereklyekápolna) típusát újítva fel.¹⁵ Mély összefüggés figyelhető meg a jászolereklye és a fölötté emelkedő oltárépítmény között, amelyet a bazilika karácsonyi szentmiséje során azzal a gesztussal hangsúlyoztak, hogy az átváltoztatott szentostyát a jászol ereklyetartójára helyezték.¹⁶ A sokszög alaprajzú, kupolás *tabernákulum* építményt, amelyet Domenico Fontana tervei nyomán Bastiano Torreggiano és Jacopo del Duca készített, angyalok hordozzák a vállukon, így sajátosan lebegő hatást kelt.

1. kép. Bastiano Torreggiano – Jacopo del Duca: A római *Santa Maria Maggiore* bazilika tabernákuluma¹⁷

2. kép. Pirro Ligorio – Pellegrino Tibaldi: A milánói Dóm tabernákuluma

A tridenti reform meghatározó egyénisége, Carlo Borromeo (Borromeo Szent Károly) bíboros Pellegrino Tibaldit bízta meg a *milánói* székesegyház szentélyének átalakítására (1567-től). A bíboros maga is érdeklődött az építészet, közelebbről a templomok építése és berendezése iránt. 1577-ben jelent meg traktátusa, az *Instructiones fabricae et supellectilis ecclesiasticae*, amelyet főként egyházmegyéje

¹⁴ Cannata 1993. 394–399; Ostrow 1996. 46–51. Ehhez az oltártípusozhoz lásd még: Guinomet 2017.

¹⁵ Ostrow 2007. 19–32.

¹⁶ Ostrow 1996. 49. Hivatkozik a következő munkára: Karl Young: *Officium pastorum: a Study of the Dramatic Developments within the Liturgy of Christmas. Transactions of the Wisconsin Academy of Sciences, Arts and Letters*. Vol. XVII (1911) Part I. No. 4. 299–396; és Karl Young: *The Drama of the Medieval Church*. I–II. Clarendon, Oxford. 1933. II. 1–28.

¹⁷ A tanulmányban másként nem jelzett fényképek a Szerző felvételei.

papságának szánt útmutatásul.¹⁸ Az érsekre nagy hatással voltak a nagybátyja, IV. (Medici) Pius pápa (1559–1565) mellett töltött évei, amelyek során elmélyült az antik, a kora keresztény és a kortárs római építészet tanulmányozásában. Restauráltatta tituláris bazilikáit, a San Martino ai Monti és a Santa Prassedét, új, kazettás mennyezettel látva el őket, utóbbinak a presbitériumát is átalakította.¹⁹ Traktátusában kitér többek között a templomok tájolására, környezetének kiválasztására, az alaprajzra, az előtérre (átriumra vagy portikuszra), a lefedés problémájára (a fa fedélszéket részesítve előnyben a boltozattal szemben), a nyílások típusaira, a bejárathoz vezető lépcsőkre. A szentélynek és az oltárnak szerinte magasabban kell elhelyezkednie a hajónál, alatta ugyanis a *confessione* (ereklyekápolna) helyezkedik el. A kórus az oltár mögött található, így világosan elkülönülhet egymástól a papság és a hajóban tartózkodó hívek csoportja.²⁰

Carlo Borromeónak Milánó érsekeként lehetősége volt a tridenti reformokat a gyakorlatba is átültetni. Egyházmegyéje építésének a Puria di valsoldai (Luganói-tó) Pellegrino Tibaldit választotta, aki számos tervet készített és több építkezést vezetett a megbízásából.²¹ Első fontos lépésként Pellegrino 1567-től a *milánói Dóm szentélyének* liturgikus újrendezését irányította. Az érsek óhajára a főoltár alatti ereklyekriptát a kanonokok számára téli kórossá alakította, hogy itt mondhassák a *matutinumot* (reggeli imát). A négy boltszakasznyi kórusban szigorúan elkülönítette a papság és a milánói spanyol kormányzó kíséretének helyét. A tempietto alakú tabernákulum építménye a megemelt oltár mögött helyezkedik el, ezáltal a liturgikus tér központi, szervező elemévé vált. A tabernákulumot övező körüljáró falának oroszlánfejes-szeráfós díszítése, az oltárhoz vezető tizenhat lépcsőfok, az oltár mögött elhelyezett *menóra* szimbolikája a jeruzsálemi szentek szentjét, azaz Salamon templomát idézte.²² A henger formájú *szentségház* IV. Pius pápa megbízásából készült 1558-ban, Pirro Ligorio tervei nyomán és a pápa ajándékeként 1561-ben érkezett Milánóba. Pellegrino Tibaldi tempietto formát tervezett számára, amely alatt angyalok tartják a tabernákulumot (*2. kép*). A kivitelezési munkák 1580-ban kezdődtek és 1600-ig tartottak, a passióeszközöket tartó angyalokat és a feltámadt Krisztus alakját Andrea Pellizzioni szobrász készítette.²³ A tabernákulum formája és díszítése a Carlo Borromeo traktátusában megfogalmazott elképzelést követte, amely szerint az építmény díszítésében a passió jeleneteinek kell szerepelniük, a koronázó elem ugyanakkor a feltámadt Krisztus alakja kellett legyen.

¹⁸ Sénécal 2000.

¹⁹ Sénécal 2000. 244.

²⁰ Sénécal 2000. 256, 258. A Santa Prassedét Borromei Szent Károly azért választotta tituláris bazilikájának, mert közel volt a Santa Maria Maggioréhoz, amelyben stallumot nyert, Sforza bíboros halálát követően. A Santa Prassedében szintén kialakították a confessio típusú ereklyekápolnát az oltár alatt. Ld. Ostrow 2007. 19–32.

²¹ Az érsek és az építés kapcsolataira vonatkozóan lásd Haslam 1990. Pellegrino tervezte például a paviai Collegio Borromeo hatalmas épülettömbjét (1564–1586), a milánói kanonokok palotáját (Canonica degli Ordinarii del Duomo) és több templomot.

²² Schofield 2011. 143.

²³ Cupperi 2012.

Carlo Borromeo bíboros a milánóihoz hasonló tabernákulumokat rendelt egyházmegyéje templomaiba, így például a valtellini San Maurizio al Pontéba (1578).²⁴ Később Federico Borromeo bíboros folytatta nagybátyja mecenatúráját és a milánói egyházmegye területén a 17. században számos, főként fából készült cibóriumoltár készült a milánói Bartolomeo Tiberino (1584 k.–1654) műhelyének tevékenysége révén.²⁵ A Tiberino által készített tabernákulumokon a középkorból örökölt ikonográfiai típusok, például az ajtókon a *vir dolorum*, az építmények tetején a *Feltámadt Krisztus* jelenik meg. Az oltár néha több emeletből áll, számos apró részlet figyelhető meg rajta, és általában gyertyatartó angyalfigurák állják körül.²⁶

Pellegrino monumentális építészetében is fellelhetők a tabernákulumhoz hasonlító formák, ilyen például a *lodi székesegyház* déli apszisához hozzáépített oktagonális kápolnatér.²⁷ A Carlo Borromeo által az 1576. évi pestis után alapított milánói *kórháztemplom*hoz (Chiesa del Lazzaretto) olyan tervet készített, amely szerint a menhely árkádos szárnyai által közrefogott udvarban minden oldalról nyitott, kupolás *szentély* állt²⁸ (3–4. kép). Így az oltárnál miséző papot, az oltáriszentséget a betegek cellájukból láthatták anélkül, hogy azt elhagyni kényszerültek volna. A megoldás emlékeztetett arra a korabeli szokásra, amely szerint járvány idején a város egyes terein oltárt állítottak, hogy házaikból a betegek követni tudják a misét. Pellegrino szentélyének nyílásait végül befalazták, és Borromei Szent Károly tiszteletére szentelték, a kórházat a 19. században bontották le, így ma már csupán a templom áll.

3. kép. A milánói Lazzaretto kórház 1882-ben. Izilo Calzolari (1833–1906) felvétele.

Civico Archivio Fotografico. inv.Albo G116/18.

https://www.flickr.com/photos/comune_milano/13428289783/ (Utolsó megtekintés: 2020. 06. 20.)

4. kép. A milánói Lazzaretto templom mai állapota

²⁴ dell’Omo–Monferrini 2017. 161–183.

²⁵ dell’Omo 2017. 341–359.

²⁶ Ilyen példák: Medeglia, Bironico, Borgnone, Trobaso – mind a Lago Maggiore vagy a Luganói-tó partján. Lásd dell’Omo–Monferrini 2017. 161–183.

²⁷ Della Torre–Schofield 1994. 39 (24. kép).

²⁸ Haslam 1990. 28. A terv leelőhelye: Milánó, Raccolta Bianconi vol. II, fol. 35b. Ld. még Della Torre–Schofield 1994. 31: „Più di una chiesa, si trattava di una sorte di complesso ciborio, aperto su ogni lato alla vista...”

5. kép. Pellegrino Tibaldi: a saronnói templom (Santuario della Beata Vergine dei Miracoli) homlokzata

Meg kell még említenünk Pellegrino Tibaldi különleges oltárarchitektúráit is, amelyek épülethomlokzatait követik és összefüggnek az általa tervezett stukkódíszítményekkel. A stukkó művészetét Pellegrino az 1540-es években, római tanulóévei alatt, előbb Perino del Vaga, később Daniele da Volterra mellett sajátította el. Első önálló munkája Poggi bíboros bolognai palotájának stukkódíszje volt (1550–1551 között), ezt követték az anconai Loggia dei Mercanti stukkódíszjei (1558–1560).²⁹ A bolognai Palazzo Poggi stukkódíszének jellemző motívumai a figurális hermapilaszterek, a női büsztök szinte teljes háromdimenziós megformálásúak, expresszív fiziognómiával. Önálló körplasztikaként hatnak az anconai kereskedők székházában a boltozat fülkéibe helyezett erényalakok is.

Pellegrino elhagyva a festői pályát, építészként továbbra is alkalmazta a figurális hermák motívumát mind a templomok homlokzatán, mind az oltárokon. Amint a kutatás rámutatott, közvetlen formai összefüggés figyelhető meg a *saronnói Csodatévő Szűz-templom* 1578-ban tervezett és 1596-tól kivitelezett homlokzatának hermapillérei és a *milánói Dóm* Pellegrino tervezte oltárarchitektúrái között³⁰ (5–6. kép). Így a templom homlokzata úgy funkcionál, mint egy szabadba helyezett oltárépítmény, a tulajdonképpeni oltár pedig, mint a „menny kapuja”. A milánói jezsuita *San Fedele* templom egyik oltárán Pellegrino különleges, manierista megoldást választott: az oltár párkányzatát tartó oszlopok eldőlni látszanak, a két hermaangyal pedig átöleli, így tartva egyensúlyban őket (7. kép). Elképzelhető, hogy ismét egy, a szentek szent-

²⁹ Balzarotti 2019.

³⁰ Haslam 1990. 26.

6. kép. Pellegrino Tibaldi: a milánói Dóm Szent József-oltára

7. kép. Pellegrino Tibaldi: a milánói San Fedele jezsuita templom oltára

jére utaló szimbólummal van dolgunk: a szövetség ládáját tartó szeráfokra vagy az egyházat fenntartó isteni erőre kívánt így utalni az építész.³¹

Említésre méltó, hogy a San Fedele templom oltára eredetileg egy fából készült, többemeletes *tempietto*-építmény volt (*icona vel theca vel tabernaculo, tota de ligno solido*). Mestere, a roueni Rizzardo Taurini faragta a milánói székesegyház kóruspadjait, Pellegrino tervei nyomán, később pedig a torinói Santi Martiri jezsuita templom cibóriumoltárát készítette.³² Azonban, míg a csodálatos kóruspadok ma is megvannak, a milánói és a torinói jezsuita templom cibóriumoltárát újabbakkal cserélték ki.

Pellegrino Tibaldi 1567-ben kapott felkérést a milánói jezsuita templom, a *San Fedele* megtervezésére (1567), amely később számos templom modelljévé vált. A templom hajóját 1580-ban vették használatba, a homlokzat 1590-től készült.³³ Pellegrino terve a katolikus reform kívánalmainak tett eleget; az egységes hajóter a monumentális oszlopoknak köszönhetően diadalívszerű faltagolást nyert. Középen

³¹ Della Torre–Schofield 1994. 221 skk. A szerzők, bár részletesen elemzik a Pellegrino tervezte két oltárt, az építészeti szimbolikának erre az elemére nem keresnek magyarázatot.

³² Della Torre–Schofield 1994. 231 skk.

³³ A templom kórusát 1623-tól építették meg Pellegrino tanítványa, Francesco Richino tervei alapján, míg a kupolát csupán az 1670-es években valósították meg. Haslam 1975; Della Torre–Schofield 1994.

kápolnák nyílnak, a pilaszterek tagolta, keskenyebb falszakaszokban pedig gyóntatószékek és karzati terek helyezkednek el. A kétszintes homlokzatot magas lábazatról indított háromnegyed-oszloprend tagolja, a középxaxista a portál és a karzati ablak motívuma emeli ki, az emeletet attika és monumentális timpanon jellemzi. Ugyanezek a motívumok az 1583-tól Pellegrino tervei nyomán épített torinói *Santi Martiri* jezsuita templom homlokzatán is visszaköszönnek³⁴ (8. kép). A torinói jezsuita templom homlokzata minden bizonnyal hatással volt Carlo di Castellamonténak a torinói *Corpus Domini* templom homlokzatához készült tervére: hasonlóságot mutat például a homlokzat szintekre való osztása, a tagoló elemek alkalmazása, a karzati ablak formája (9–10. kép).

8. kép. Pellegrino Tibaldi: Chiesa Santi Martiri, Torino

9. kép. Carlo di Castellamonte: a torinói Chiesa del Corpus Domini homlokzati terve (Savarino–Tamburini–Dardanello 2004. 21)

10. kép. A torinói Chiesa del Corpus Domini homlokzatának megvalósult változata

A TORINÓI CORPUS DOMINI TEMPLOM ÉPÍTÉSZETI SZIMBOLIKÁJA

A hagyomány szerint 1453-ban, háborús körülmények között, az exillesi templomból elrabolták a szentostyát tartalmazó cibóriumot. A tolvaj az eltulajdonított kincscsel Torinóba érkezett, ahol a *San Silvestro* templom mellett szamara megmakacsolva magát ledobta terhét a hátáról. A szentostya a földre esett, majd csodálatosan felemelkedve, fénytől övezve lebegni kezdett. A csoda helyszínére érkezett Ludovico di Romagnalo püspök és kísérete az ostyát ismét aranytartóba tette. Először egy taber-

³⁴ Haslam 1975. 135; Della Torre–Schofield 1994. 50 (151. jegyz.)

nákulumot rendeltek a csodálatos ostya számára a *San Giovanni Battista* templomba, amelyet Antonio Trucchi készített (1456).³⁵ 1510-ben felmerült, hogy a csoda helyszínén egy kisebb kápolnát állítsanak; 1521-ben a torinói püspöki helynök jóvá is hagyta azt, a szerződést Matteo Sanmicheli mesterrel 1523-ban megkötötték, de a terv csupán 1528-ban készült el.

Sanmicheli lebontott *szentélye* a fennmaradt tervrajz szerint³⁶ háromíves nyílásból képzett struktúra volt (*11. kép*). A pillérek magas lábazatról indultak, felületüket lizénák tagolták, a párkány fölött három kupolaformát idéző koronázóelem volt látható. A két szélső nyílás átjárható volt, míg a középső térdfallal volt elhatárolva, amelynek domborműves díszítésében egy monstrancia és tiszteletre felhívó szöveg volt látható: „*Flecte genus lapis hic – venerabilis hospite Christo.*”³⁷ A szélső pillérek lábazatán a kicsinyeit vérevel tápláló pelikán motívuma Krisztus áldozatára utalt. A lizénák díszítésében a pest-belvárosi márvány oltártöredékek motívumai figyelhetőek meg: függesztett szenteltvíztartó edény, tömjénező, navicula (tömjéntartó), gyertyatartópár. A szentmise kellékeit szentek medalionjai és attribútumai egészítették ki. Az építmény struktúrája, díszítése tehát lehetővé teszi, hogy elképzeljük, milyen is lehetett az egykori pesti márványoltár megjelenése.³⁸ Fel kell hívnom a figyelmet a torinói építmény koronázó motívumaira is: a középső sokszög alakú forma a tabernákulumépítmények záró elemével rokon.³⁹

Torino város tanácsa az 1598. évi pestis nyomán tett fogadalmat egy új templom építésére az Eucharisztia tiszteletére. 1609-ben bontották le Sanmicheli szentélyét, amelynek domborműveit a Carlo di Castellamonte tervezte új homlokzati tervbe foglalták bele.⁴⁰ Ez a homlokzati terv Pellegrino Tibaldi torinói jezsuita templomtervének a továbbgondolt változata. A homlokzat háromszintes, pilaszterekkel és háromnegyedoszlopokkal tagolt, amelyek plasztikussága a középrész felé fokozódik. A középrészt díszes portál, oszlopok hordozta íves timpanon, ablak és dedikációs felirat emeli ki.

A *torinói homlokzat* kivitelezett változata (1656) azonban eltér a tervtől, akárcsak a plasztikai dísz teljes programja (*10. kép*). A reliefeket ugyanúgy elhagyták, mint az íves timpanont a benne térdelő, monstranciát tartó angyalpárral. A Hit (Fides) és a Vallás (Religio) allegorikus figurái a homlokzati szoborfülkékből a főoltár építményére kerültek, ahol a Hit, Remény és Szeretet hármasságát alkotják. A homlokzati szoborfülkékben az Eucharisztia ószövetségi előképei találhatók: az alsó szinten Mózes az urnával, amelybe a mannát („*Panem de coelo*”) gyűjtötte, vele szemben pedig az oroszánt legyőző, mézzel teli kaptárt tartó Sámson a „*De forti dulcedo*”

³⁵ Savarino 2004. 17–33.

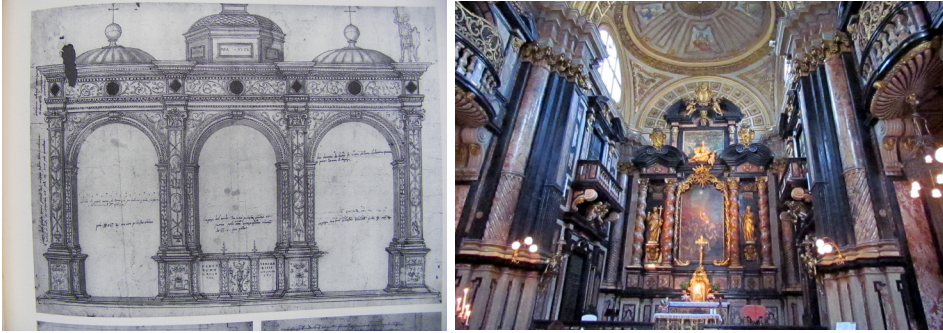
³⁶ Torino Museo Civico d'Arte Antica, Disegni 3812 D és 3813 DS. Közölte: Dardanello 2004. 55.

³⁷ „*Hajtsd meg a térded ezen kő előtt, a tiszteletreméltó vendégnek, Krisztusnak.*” Dardanello 2004. 53–55.

³⁸ Tóth Sándor figyelmeztetett, hogy a pesti oltár struktúrája feltehetően több pillérből állt: Tóth 2002. 218.

³⁹ A mester, a porlezzi (Laghi Lombardi) származású Matteo Sanmicheli ugyanekkor készítette Claudio di Seyssel síremlékét (Torino, Dóm). Tudjuk róla, hogy 1503-ban a páviai Certosában dolgozott, élete során sokat vándorolt az észak-itáliai régióban. Dardanello 2004. 66. 5. jegyz.

⁴⁰ A terv lelőhelye: Torino, Archivio Storico della Città, Carte sciolte, 948/I. Közölte: Dardanello 2004. 57.

11. kép. Matteo Sanmicheli: A torinói eucharisztikus szentély terve (1528)
(Savarino–Tamburini–Dardanello 2004. 55)

12. kép. A torinói Chiesa del Corpus Domini főoltára

felirat kíséretében. Az emeleti szoborfülkébe az Illés prófétát tápláló angyal és Melkizedek főpap alakját helyezték (1671–1675).⁴¹ Itt is megfigyelhető tehát a homlokzat és a főoltár építménye, ikonográfiai programja közötti összefüggés, amelyet Pellegrino Tibaldival kapcsolatosan már említettem: míg a templom homlokzata szabadban elhelyezett oltár, addig a belső tér főoltára a „mennyeek kapuja”.

A torinói templom *főoltárának* (1663–1665)⁴² sötét márványból készült, törtívü timpanonjait négy, csavart törzsű, vörös márványoszlop tartja, törzsüket szőlőfürtök és levelek kísérik, míg a torinói eucharisztikus csodát ábrázoló főoltárképet aranyozott sáslevelé keretdísz folyja körül (12. kép). A belső tér falazatát, a teherhordó és tagolóelemeket változatos, színes márványfajtákból képzett burkolat fedi, egyes részeket pedig gazdagon aranyoztak, így például az 1702-ben készült *orgonakarzatot*,⁴³ amelyet szintén elborít a szőlőfürtök és levelek, valamint búzakalászkok sokasága.

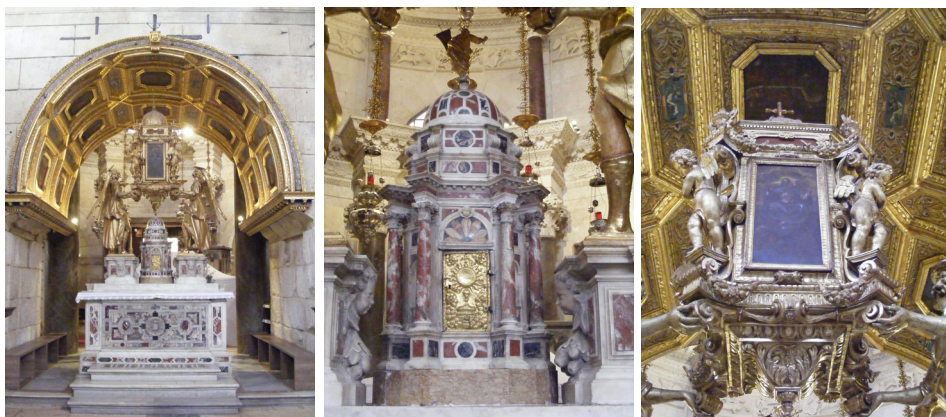
ITÁLIAI HATÁST TÜKRÖZŐ EMLÉKEK DALMÁCIÁBAN ÉS AUSZTRIÁBAN

A milánói és torinói templomokban megfigyelhető színes márványfajtákat az itáliai mesterek elterjesztették a dalmát tengerparton és Ausztriában is. A *spalatói (Split) székesegyház tabernákulumát* (1689) velencei mesterek készítették (13. kép). Az eredetileg Diocletianus császár mauzóleumaként épült centrális építményt székesegyházzá alakították. Szentélyét 1615-ben úgy képezték ki, hogy az építmény keleti fülkéjének falát áttörték. A szentélybe vezető archivolt aranyozott, kazettás fameny-

⁴¹ Mózes és Sámson alakját Bernardo Falconi faragta. Mint Dardanello megjegyzi, Falconi az 1669–1688 közötti időszakban Bécsben is dolgozott, éppen akkor, amikor az alább tárgyalásra kerülő Dominikaner Kirche homlokzata kialakításra került. Dardanello 2004. 59–60.

⁴² Tervezője Francesco Lanfranchi. Ld. Dardanello 2004. 57.

⁴³ Dardanello 2004. 62.

13–15. kép. Spalato (Split), székesegyház oltára, tabernákuluma és az angyalok által tartott szövetség ládája

nyezetet, a hajó felé néző oldala pedig diadalívyszerű kialakítást nyert.⁴⁴ Az oltármenza borítása színes márványfajtákból (*pietra dura*) áll, a tabernákulum építménye a tempiettőkét követi (14. kép). Az oltármenzán álló egy-egy szárnyas angyal különös, gazdagon díszített építményt tart a kezében, pontosan a tabernákulum fölött (15. kép). Ennek az építménynek a zárómotívuma szintén kupola formájú, sarkain voluták között puttók állnak, egyes oldalait olajképek díszítik. Az építmény emlékeztet a római Santa Maria Maggiore bazilika angyalok hordozta tabernákulumára, szimbolikája a szövetség ládáját idézheti, amelyet Szűz Máriára is vonatkoztattak, mint aki az Örök Igét, azaz Krisztust hordozta.⁴⁵ Így – a székesegyház Szűz Mária mennybevétele titulussával összhangban – a Mária-tematika összefüggését is hangsúlyozhatták az Eucharisziával.

Grácban, a gótikus dómtemplom mellé II. Ferdinánd 1614-től építtetett mauzóleumot udvari festőjével és építészével, Giovanni Pietro de Pomis lombardiai mesterrel.⁴⁶ A kupolás, campanilés épület tömeghatása a lombardiai építészet alkotásait idézi, akárcsak homlokzatának monumentális aedícula-motívuma (16–17. kép).

⁴⁴ Tomić 1995. 58–60; Matulić-Bilač 2016. A mennyezet kazettái között Matteo Ponzoni tíz olajképe (1635–1640) látható, amely témájával az Eucharisziára utal: Melkizedek áldozata, A mannaeső csodája, A kánaáni hírnökök visszatérése, József és testvérei Egyiptomban, A tüzes kemencéből való megmenekülés csodája, Az utolsó vacsora, Vir dolorum, Nagy Szent Gergely pápa miséje, Szent Klára megmenti Assisit a szaracénoktól, Szent Antal csodája az öszvérrel.

⁴⁵ Az építmény előképeként a spliti székesegyház kincstárában lévő *monstranciát* (1532) említi a kutatás, ez két angyalt ábrázol, amint kezükben fali tabernákulumra emlékeztető szekrénykét tartanak. (Matulić-Bilač 2016. 51.) A spliti tabernákulum véleményem szerint felidézheti azt a legendát is, amely szerint Szűz Mária házát angyalok emelték a magasba és vitték előbb a horvátországi Tersattóba (Trsat), innen pedig az itáliai Loretóba. Ld. a loretoi Szent Ház szócikket a *Magyar Katolikus Lexikonban*. <http://lexikon.katolikus.hu/L/Loreto.html> (Utolsó megtekintés: 2020. 03. 19.)

⁴⁶ Kohlbach 1951. 67–116.

16–17. kép. Pietro de Pomis: II. Ferdinánd grazi mauzóleuma

18. kép. Leonardo Pacassi: A grazi mauzóleum főoltára

A lombard Pomis formakincse nem áll távol az alább ismertetett Tencalla építészcsaládétól, amelynek tagjai a luganói térségből rajzottak ki Közép-Európába. A belsők stukkókkal való díszítésére csupán 1688-ban került sor, itáliai stukkátorok közreműködésével, Johann Bernhard Fischer von Erlach tervei nyomán. A nagyobb márványoltár terveit szintén egy itáliai építész, a görzi (ma Gorizia) Leonardo Pacassi tervei nyomán kivitelezték helyi mesterek. Az oltárépitmény törtívű párkányzatát oszlopok hordozzák, volutáin angyalok ülnek. A velencei Antonio Belucci oltárképét, az *Szeplőtlen fogantatást* a Hit allegorikus szoborfigurái keretezik. A *tabernákulum* szinte megismétli formáival az oltárét, építményét kupola koronázza (18. kép).

Az itáliai hatás beszédes ausztriai példája a II. Ferdinánd életében elkezdett, de utódai, III. Ferdinánd és I. Lipót által befejezett bécsi domonkos templom, a *Santa Maria Rotunda*. A középkori domonkos templomot a Dominikanerbastei védelme miatt kellett lebontani, ennek a helyén épült fel 1630-tól az új templom. Az alapítási emlékérem a folytonosságot hangsúlyozta: a sematikus ábrázolt templomépület szentély felőli oldalán VI. Lipót főherceg és I. Ferdinánd király, a bejárati oldalon II. Ferdinánd császár és III. Ferdinánd király foglal helyet, utóbbinak Szűz Mária koronát nyújt át.⁴⁷ A tervező építész, Giacomo Tencallát (1593 k.–1653 k.) a Lichtenstein család bocsátotta a domonkosok rendelkezésére. A bissoni építész pályájának kezdetéről keveset tudunk, azonban a kutatás szerint 1612-ben a Pellegrino Tibaldi tervezte *saronói templom* homlokzatának munkálataiban vehetett részt a Tencalla

⁴⁷ Donat Stark emlékére, Bundessammlung für Münzen, Medaillen und Geldzeichen. inv. nr. 15201/1914. Ld. Iby 1978. 7. Köszönöm a szerzőnek, hogy kéziratát a rendelkezésemre bocsátotta.

19–20. kép. A bécsi domonkos templom homlokzata és portálja

család több tagjával együtt. Ebből a tényből a lombardiai építészet ismeretére következtethetünk. Épp ilyen fontos adat, hogy testvére, Costante (megh. 1647) igazolhatóan Rómában, Carlo Maderno mellett dolgozott a San Pietro bazilika munkálatain.⁴⁸

A homlokzat kétszintes, az alsó szintet az emelettől hosszú dedikációs feliratot hordozó párkány választja el⁴⁹ (19–20. kép). A párkányzat fölött, a középrizalított kétoldalról voluták kísérik és timpanon koronázza, benne a domonkos rend címerével. A középrizalított páros pilaszterek határolják, fejezetükben voluták, angyalfejek és gyümölcsfüzérés motívumok láthatók. A homlokzat fülkéiben és a pilaszterek meghosszabbításában elhelyezett posztamenseken a rend jelentős szentjeinek szobra látható.⁵⁰ A tagolóelemek, nyílások és a szobrászati dísz szerepe a középtengelyben

⁴⁸ Fidler 1990. 125–131. Sajnos, összekeverti Giovanni Giacomót a család egy másik, hasonló nevű tagjával, akinek Giulia Bianchi di Campione volt a felesége, és aki a festő Carpofoero édesapja volt. Lásd Proserpi 1999. 14–23 (a Tencallák családfája a bissonei plébánia anyakönyvei alapján), Giovanni Giacomo életútjára vonatkozóan pedig: 77 skk.

⁴⁹ Rizzi 2007. 267–280.

⁵⁰ Bertrand Szent Lajos és Limai Szent Rozália (a bejáratától balra és jobbra), Szent Jácint és Ferreri Szent Vince (az emeleti rizalitt szoborfülkéiben), Nagy Szent Albert és Aquinói Szent Tamás (az emelet posztamensein). A homlokzat eredeti megjelenését módosította a terepszint lesüllyesztése és a magas lépcsősor kialakítása, valamint egy, a szentélyhez hozzáépített neoromán stílusú apszis. Ld. Iby 1978. 13. Az eredeti homlokzat összhátása tehát valamivel alacsonyabb volt, amint azt Salomon Kleiner metszete mutatja (18. sz.)

a leghangsúlyosabb, jól mutatja ezt a portál és fölötte az emeleti ablak motívuma. Különösen gazdag az oszlopos portál plasztikai dísz: a bejárat fölött a Habsburg-címer, a timpanon szoborfülkéjében a Rózsafüzér Királynőjének szobra látható, kétoldalt a párkányacsonkokon sienai Szent Katalin és Montepulcianói Ágnes térdelő alakjától kísérvé. A homlokzatnak ez a kialakítása már ismerős a Pellegrino Tibaldi tervezte lombardiai templomok és a hatására épült példák nyomán.

A szakirodalom nem foglalkozott kiemelten a homlokzatot díszítő mesterekkel, lehetséges, hogy a források maguk is szűkszavúak e tekintetben. Tény, hogy a bécsi homlokzat magas szintű szobrászati dísz rokonságban áll az Esterházyak *fraknói (Forchtenstein) várának* külső portáljával⁵¹ (21–24. kép). Hasonlít a kapuzati szoborfülkék volutás keretelése, a timpanon formája, de leginkább Mária alakja, ruhájának drapériakezelése mutat feltűnő egyezést. Az udvarhoz közel álló, Mária-tiszteletéről ismert Esterházy család részéről nem meglepő választás, hogy Bécsben dolgozó mestereket hívott birtokára dolgozni.

A belső tér díszítése az 1660-as, 1670-es években történt. A térbelső gazdagságát fokozza a plasztikus *stukkódísz*,⁵² amelynek mesterei sajnos nem ismertek, bár logikus feltételezés, hogy készítésükben közreműködhetett az építész Giacomo Tencalla rokona, Giovanni.⁵³ A templom kereszthajójában álló két hatalmas oltár mesterei ugyancsak olaszok lehetnek, nevüket egyelőre nem ismerjük.⁵⁴ Az egész falat kitöltő, monumentális architektúrájú oltárok oszlopait kariatida angyalpár hordozza, a *tabernákulumok* építménye szervesen illeszkedik az oltárarchitektúra keretei közé, oszlopaival, párkányzatával, kupolájával templomocskára emlékeztet. Amíg pontosabb adat nem kerül elő, mindenesetre megkockáztatható, hogy az oltárok terveit Giacomo Tencallának tulajdonítsuk, a kivitelezésben pedig a mellette dolgozó mestereknek tulajdonítsunk szerepet. A bécsi templommal egy időben 1653–1660 között készült a morvaországi Valtice templomának berendezése, itt az építkezés éléről Giovanni 1638-ban a kupola beomlása miatt elmozdították, de rokona, Giovanni tervezte az oltárokat és a stukkódísz, a márványozó Domenico Morelli, a márvány-faragó mester (intagliatore) Giovanni Pietro Salvi volt. Az itteni főoltár kialakítása emlékeztet a bécsi domonkos templom keresztházában álló architektúrára.⁵⁵

⁵¹ A fraknói kastély portáljáról: Schmeller-Kitt 1993. 250–253. Itt azonban a bécsi Dominikanerkirchével való hasonlóságot nem említi.

⁵² Semper-Sparholz 1983. 57–69. Hasonlóan gazdag stukkódíszük van a Nyugat-Dunántúl templomainak és főúri rezidenciáinak, köztük a fraknói Esterházy-vár kápolnájának, a sopronkeresztúri (Deutschkreutz) Nádasdy-várkastély kápolnájának, a sárvári Nádasdy-vár dísztermének és a lékai (Lockenhaus) ágostonos templomnak, amelyet szintén Nádasdy Ferenc alapított. Rokonok például a fraknói és a sopronkeresztúri várkápolna kariatida- és angyalfigurái a bécsi domonkos templom Aquinói Szent Tamás-, Alexandriai Szent Katalin-kápolnáinak stukkóival, bár azonos mesterkézről nem beszélhetünk, inkább hasonló típusokról.

⁵³ Fidler 1990. 130. Giovanni nem a testvére, hanem a rokona volt Giacomo Tencallának. A bécsi templomban is dolgozó Carpofo Tencalla festő a család egy másik, hasonló nevű tagjától származott. Magyar vonatkozású főműve a kismartoni (Eisenstadt) Esterházy-kastély dísztermének mennyezetképciklusa (Kilitschka 1970. 219).

⁵⁴ A főoltárt 1839–1840 között kicserélték. Ld. Frank 2011. 12.

⁵⁵ Proserpi 1999. 93 skk.

21. kép. A bécsi domonkos templom portáljának timpanonja
 22. kép. A fraknoi (Forchtenstein) vár kapuja fölötti szoborfülke

23. kép. Krisztus feltámadása – a kismartoni (Eisenstadt) ferences templom mellékoltáráról
 24. kép. Krisztus feltámadása – Claudia Felicitas császárné kriptája
 a bécsi domonkos templom kriptájából

NYUGAT-DUNÁNTÚLI STUKKÓOLTÁROK ÉS ÖSSZEFÜGGÉSÜK A MONUMENTÁLIS ARCHITEKTÚRÁVAL

A 17. század harmincas-negyvenes éveitől kezdve, a Nyugat-Dunántúl főúri rezidenciáiban is itáliai stukkátorok közreműködésével alakítanak ki kápolnákat, az első barokk architektúrák pedig a mennyezeti díszítéshez kapcsolódóan szintén stukkóból készülnek. Sopronkeresztúrra (ma Deutschkreutz) 1631-ben hívta meg az evangéli-

kus Nádasdy Pál a soproni városi tanács tagjait a kastély kápolnájának felavatására; a kápolnát utóda, Nádasdy Ferenc országbíró áttérése után a katolikus rítus szerint alakíttatta át és 1654-ben felszenteltette.⁵⁶ A kutatás a korábbi időszakra teszi a mennyezeti stukkóarchitektúrák kialakítását, ami, tekintve a falképek témájának idegen-ségét az evangélikus ikonográfiától, elgondolkodtató (25. kép). A falképek nélkül ugyanis a stukkókereteknek nem volna funkciójuk, bizonyosan azért készültek tehát, hogy a falképeket keretezzék. Az ikonográfia kérdésének tüzetesebb megvilágítása így még várat magára. A keresztúri stukkókeretek könyöklője volutákra támaszkodik, tárcsás hermapilléreik kariatida angyalokban végződnek. Utóbbiak gazdagon kiképzett, kerubfejes párkányt tartanak, fölötté kartusos timpanonnal, amelyen putók ülnek.

25. kép. Sopronkeresztúr (Deutschkreutz), Nádasdy-várkatély, kápolna. A mennyezet stukkódíszítése
26–27. kép. A kismartoni ferences templom mellékoltára
Mária mennybevételének jelenetével és a főoltár

Időben és formailag a keresztúri stukkóarchitektúrák legközelebbi rokonai a kismartoni (Eisenstadt) Szent Mihály ferences templom oltárai, ezt a templomot az építtető Esterházy Miklós nádor 1630 decemberében szenteltette fel Sennyei István győri püspökkel.⁵⁷ Mind a főoltár, mind a diadalív két oldalánál elhelyezett mellékoltárok stukkóból készültek, utóbbiak keretelésében a pilaszterek, a kariatida angyalok, a gazdagon profilált párkányzat a virágfüzérrel, a timpanon párkánycsonkjain ülő angyalok egyaránt előfordulnak (26–27. kép.) A stukkó fehér alapszíne hatásos kontrasztot alkot egyes részletek aranyozásával. Az oszlopokkal tagolt főoltár építményé-

⁵⁶ Schöbel–Steiner 2005. 41–46; Koppány 2014. 180–181.

⁵⁷ Csatkai–Frey 1932. 38–40.

nek központi alakja a templom névadó szentje, fölötte, az oromzati mezőben Szent Ferenc stigmatizációja látható; az oszlopok törzsét – nyilvánvaló eucharisztikus utalásként – szőlőinda fonja be. A főoltár hármastagolása a templomok homlokzatára emlékeztet, például a már említett, olasz építész tervezte bécsi domonkos temploméra.⁵⁸ Kifejezetten a templomhomlokzatot idézik a kismartoni oltár szoborfülkéi, de a párkányzat fölötti posztamenseken álló evangélisták is és az obeliszek is rokonok a templomhomlokzat motívumkincsével.

Egy évtizeddel későbbi (1641) a *rohonci* (Rechnitz) Batthyány-kastély kápolnájának *főoltára*, amelyhez Batthyány Ádám a bécsi Burg Lipót-szárnyát tervező Filiberto Lucchesétől kért terveket, a kápolna mennyezeti stukkóit pedig a Lucchese irányítása alatt álló szobrászok (köztük az építész testvére) kiviteleztek.⁵⁹ Sajnos, a kápolna a második világháborúban megsemmisült, így csak fotóról ismerjük a régi oltárépítményt, amely szintén stukkóból készült, felülete a márványozásnak köszönhetően többszínű volt. Párkányzatát két oszlop tartotta, a párkány szegmensivein egy-egy angyalfigura ült, kezét magasra emelve, imádkozó tartásban. A rohonci oltár felépítéséhez hasonló a *fraknoi* (Forchtenstein) kastélykápolna oltárépítménye (1642 előtt), amely a mennyezetdíszítő, plasztikus stukkókkal egy időben és azonos anyagból készült.⁶⁰ Oszlopai magas oszlopszéken, talapzaton állnak, az oszlopokat voluták keretezik, ezeken címertartó angyalok ülnek, akárcsak a párkányzat csonkjain.

NYUGAT-DUNÁNTÚLI FA OLTÁRÉPÍTMÉNYEK

A 17. század közepének, második felének színvonalas nyugat-dunántúli faoltárai között a *németújvári* (Güssing) felépítményének formája teszi különlegessé. Amint a kutatás már rámutatott, a Batthyány Ádám által a mariánus ferencesek számára épített templomba gráci művészek, Matheus Kern és Wolfgang Resch készítették az oltárépítményt (1649–1650).⁶¹ Miközben a mesterekkel kapcsolatos adatok korábban ismertek voltak, az oltár különleges építményére már kevesebb figyelem irányult (28. kép). Az oszlopok hordozta, a széleken játékosan ívelő, tört párkányzat háztetőszerű lefedést hordoz, ami fölé egy tempiettóra emlékeztető oromzat magasodik. A számos apró részlet, szoboralak, oszlop, párkánycsonk, voluta azt sejteti, hogy az építmény maga egy monumentális tabernákulumszekrény, s mint ilyen a cibóriumoltárok rokona. Az oromzati rész sokszögű, toronyra emlékeztető zárómotívuma csak tovább erősíti ezt a benyomást. Mint említettem, a cibóriumoltár-típus Észak-

⁵⁸ Fidler 1990. 125–131.

⁵⁹ Schmeller-Kitt 1974. 403–405; Garas 1975. 211 skk., ill. 226–229 (Iványi Béla gyűjtése alapján összefoglalja a Filiberto életére vonatkozó adatokat); Koppány 2014. 231.

⁶⁰ Schmeller-Kitt 1993. 266–272.

⁶¹ Az építmény részei Grácban készültek el, és Németújváron állították össze azt; Wolfgang Resch az oltárkép festője volt. Az oltár fotóját közli: Rados 1938. XCV. Itt a reprodukció a késmárki Thököly-várkápolna oltáráról készült felvétellel van párhuzamba állítva, amellyel inkább a különbségek a szembeötlők. A mesterekre nézve lásd: Aggházy 1967. 326–328; Koltai 2012. 437 skk.

28. kép. Németújvár (Güssing), ferences templom, főoltár

Itáliában a 16. századtól kezdve terjedt el, s itáliai művészek hozhatták el Grácba is, ahol bár a források alapján az oltártípus előfordulása dokumentálható, nem ismertek fennmaradt példányaik, mert a 18. században modernebbekkel helyettesítették őket.⁶²

A nyugat-dunántúli kora barokk faoltárok közül a legegységesebben fennmaradt együttes a *győri jezsuita* (ma bencés) templom mellékkápolnáiban található (1643–1655).⁶³ A *Szent György-oltár* (1655) karcsú építménye – vertikális hangsúlyú architektúrájával – rokona az elpusztult rohonci kastélykápolna (fotóról ismert) oltárának. A győri jezsuita templom oltárainak legközelebbi párhuzamait a bécsi *Kirche am Hof*

⁶² Kohlbach 1950. 253: a domonkosok által épített Sankt Andräkirchében 1662-ben épült egy, a háztörténet szerint toronyra vagy tabernákulumra emlékeztető oltárépítmény, minden oldalon szobrokkal díszítve, amely felnyúlt majdnem a boltozatig. Mesterét nem említik, de az adat mindenképp tanulságos, mert mutatja, hogy ez az oltártípus Grácban ekkor használatban volt.

⁶³ Galavics 1973b; Fazekas–Kádár 2017. 13–59. A gazdag berendezés nem csupán a győri jezsuiták templomát jellemezte, de hasonlóan változatos lehetett a sopronbánfalvi (wondorfi) Sankt Wolfgang püspöknek szentelt pálos templom bútorzata is. Tóth–Pintér–Széphelyi 1978. 233 skk. A kolostorról legújabban: Balázsik 2013. A feloszlítás után (1785) kisebb, falusi templomokba kerültek a kolostortemplom oltárai, egyiket a kaboldi evangélikusok vásárolták meg, ma is itt látható. Schöbel–Steiner 2005. 176–177. Ebbe a környezetbe tartoznak még a fraknóváraljai Rozália-kápolna oltárépítményei is (1679–1681), amelyek átalakítások nélkül, eredeti festésükkel vészelték át az évszázadokat. Schmeller–Kitt 1993. 197–205.

29. kép. Győr, Szent Ignác jezsuita (ma bencés) templom, Szent Pál-oltár
 30–31. kép. Bécs, Kirche am Hof, (egykor jezsuita templom) eucharisztikus kápolna,
 oltárépitmény és mennyezet stukkódíszje

jezsuita templom mellékkoltáraiban találjuk meg, azonban különbözik elhelyezésük módja: míg a győriek a mellékkápolnákat elválasztó falakra vannak ráépítve, addig a bécsiék (itáliai hatást követve) a főhajó oldalfalaival párhuzamosan helyezkednek el. A győri oltárok annyiban mégis gazdagabbak a bécsiéknél, hogy esetükben az oltárszekrényt egy-egy szobor is kíséri, amelyek posztamenseken, néha fülkében, máskor porcdíszes, ornamentális keretben vannak elhelyezve (29. kép). Mivel, mint alább kitérek rá, a gótikus Kirche am Hof templom barokk homlokzatának (1658–1662) tervező építésze ugyanaz a Filiberto Lucchese volt, aki korábban Batthyány Ádámnak Rohoncra oltárt tervezett, fölmerülhet: nem lehetett-e a Lucchese-műhelynek szerepe a győri oltárok egyikének-másikának, például az említett *Szent György-oltár*nak a tervezésében?⁶⁴

A bécsi Kirche am Hof jezsuita templom mellékkápolnái közül az egyik legszebben díszítettet az oltáriszentségnek szentelték, oltárképeinek és mennyezetképeinek a témája is az Eucharisztia előtti hódolat (30–31. kép). Az oltárkép középpontjában angyalok emelnek magasa egy monstranciát, lent pedig női szentek térdelnek, közülük Ágnes a mellette lévő bárány, Rozáliát pedig a fején viselt rózsakoszorú és a kezében tartott feszület alapján azonosíthatjuk. Mindannyinak viselete színpompás, drágakövekkel kirakott.⁶⁵ A mennyezet stukkókeretes jelenetei közül a középső angyalok hódolnak monstrancia előtt, ettől jobbra haladva az Emmausi vacsora és további jelenetek láthatók.⁶⁶

A Kirche am Hof esetében a kutatók közül többen is összefüggésbe hozták a homlokzat teraszos kiképzését a téren 1647-ben állított *Mária-oszloppal* és az ahhoz kapcsolódó ünnepségekkel. A homlokzat kialakításakor Filiberto Lucchese-nek a templomtól jobbra elhelyezkedő jezsuita épülettömb pandanjaként egy újabb pavilont kellett építenie (32. kép). A palotahomlokzatokat idéző, két szélső rizalit között hátralépő gótikus templom homlokzatát egy földszintes előcsarnokkal bővítette, amelynek tetején teraszt alakított ki, pompázatos karzati ablakkal és aedicula-motívummal, fölötte pedig oromzattal. A homlokzat egységességét az építész a faltagolás révén biztosította: a monumentális pilasztersor, az ablaknyílások és a szegmensíves oromzati mezők a teljes homlokzaton végigvonulnak. Az ünnepségek révén a templom homlokzata kulisszaként funkcionált, mintha egy oltárépitmény szabadtéri adaptációja lenne.⁶⁷ Győrött, a jezsuita templom előtti téren álló *Mária-oszlop* (1686) talapzatán szerepel a két, monstranciát tartó angyal alakja. A győri *Mária-oszlop* a bécsihez hasonló szerepet játszhatott a közösségi kultuszban, például az úrnapi körmenet során, amikor a jezsuiták a Fő teret oltárokkal rendezték be.⁶⁸

⁶⁴ A győri jezsuita templom oltáiról újabban: Galavics 2017. 171–238.

⁶⁵ Stílusában a főoltárkép leginkább a bécsi Dominikanerkirche Sienai Szent Katalin-kápolnájának *Misztikus eljegyzés*-jelenetét idézi, különösen az alakok öltözete, beállításai hasonlóak.

⁶⁶ Mária Magdolna mennybevétele, Szent imája a feszület előtt, az Eucharisztia segítségül hívása a török ellen.

⁶⁷ Fidler 1990. 206–210; Karner 2003. 39–57. III. Ferdinánd Immaculata-kultuszához és annak zenei vonatkozásaihoz lásd: Weaver 2006. 361–378.

⁶⁸ Székely 2004. 74; Veress 2018. 267–268.

32. kép. Bécs, Kirche am Hof, homlokzat

33. kép. Boldogasszony (Frauenkirchen), ferences zarándoktemplom, főoltár

A kutatás szerint a Kirche am Hof építészze, Filiberto Lucchese lehetett a bécsi *Servitenkirche* tervezője is. Az 1651-től épült szervita templom építkezését mindenestre az a Carlo Martino Carlone vezette, aki Filibertónak munkatársaként ismert.⁶⁹ A jezsuita templom homlokzatán előforduló szegmensíves aedicula-motívum előfordul a szervita homlokzaton is, bár ez utóbbi két nyugati tornyával már nem az itáliai, hanem az északi homlokzattípust képviseli. Carlo Martino 1667-ben bekövetkezett halála után a szerviták építkezését Carlo Canevale vette át, aki mellett felbukkan egy Francesco nevű építőmester is. Lehetséges, hogy a fiatal Francesco Martinelliről (1651–1708) van szó, aki az 1683. évi török ostrom után kijavította a szervita templom épületében keletkezett károkat, emellett pedig Esterházy Pál nádornak dolgozott, mint építőmester.⁷⁰

A nádornak Bécsben palotája volt, támogatta a Mariahilfer Kirche *főoltárának* elkészülését,⁷¹ a Jézus Társasággal pedig közeli kapcsolatban állt, mivel maga is jezsuita iskolában nevelkedett. Nem kétséges, hogy amikor Esterházy úgy határozott, felépítteti a *boldogasszonyi* (Frauenkirchen) ferences templomot (1695–1702)⁷² és ezzel Francesco Martinellit bízza meg, utóbbi a szervita templom homlokzatát veszi mintául, de nem feledkezett meg a Kirche am Hof templom külsejéről sem. Miközben a boldogasszonyi templom homlokzata a szervita templom tagolását követi, ahol szükséges, továbbfejlesztve annak tagoló rendszerét, addig *főoltára* a Kirche am Hof

⁶⁹ Fidler 1990. 203 skk.

⁷⁰ Fidler 1990. 206, 436. jegyz. Francesco Martinellihez ld. még: Furxer–Kölbersberger 2005.

⁷¹ Galavics 2004. 116–117.

⁷² A ferencesek és Esterházy Pál kapcsolatáról: Nagy 1903. 23 skk., 39 skk; Liebhart-Ulm 2012. 190 skk.

homlokzatát idézi (33. kép). Különösen jellegzetes a Kirche am Hof tört szegmensívsora, amely a boldogasszonyi oltáron is visszaköszön, akárcsak a párkányzat függőlemezének kiugratása a pilaszterek vagy oszlopok fölött.⁷³ Boldogasszonyban a templom boltozatának stukkódíszje is a Servitenkirchét idézi, előbbi mestere, a luganói Pietro Antonio Conti⁷⁴ pedig később Nagyszombatban, a jezsuita templomban dolgozott.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányomban a templomhomlokzat és az oltárépitmény tagoló rendszerének párhuzamaira kívántam felhívni a figyelmet. Mind a homlokzatoknak, mind az oltárarchitektúráknak a tervezői építészek voltak, így természetes, hogy hasonló motívumokat használtak fel mindkét esetben. A tridenti zsinat utáni katolikus megújulás fontos szereplője, Borromei Szent Károly, új tabernákulumformát és tértípust hozott létre a lombard építész, Pellegrino Tibaldi közreműködésével. Pellegrinónak kuleszerepe volt a jezsuita templomtípus megteremtésében, tervei nyomán nem csupán Milánóban, hanem Torinóban is épült templom, hatása kimutatható a bécsi domonkos templom homlokzatán is, amelynek építésze, a bissonei Giovanni Giacomo Tencalla – családjának több tagja révén is – közvetíthette Magyarországra az itáliai hatást. Az építészek, mint például a bécsi Kirche am Hof tervezője, a luganói Filiberto Lucchese, maguk is terveztek oltárokat, vagy közreműködtek a stukkátorokkal, akik gyakran ugyanabból a régióból érkeztek, mint a tervező építész. Így fordulhatott elő, hogy a nyugat-dunántúli stukkóoltárokat általában észak-itáliai mesterek készítették a templomhomlokzatok nyomán.

A templomtér és az oltár szerepe a liturgia során teljesedett ki, vagyis a szent teret valójában a hívők és a papság rituális cselekményei hozták létre. Ezt legáltalában Bálint Sándor jellemezte a szeged-alsóvárosi ferences templomról írva.⁷⁵ Hangsúlyozta például, hogy a templom orgonakarzat alatti előtere a tornác, ahol a koldusok várakoztak alamizsnára. Az ő imájukat a tisztító tűzben szenvedő lelkekért a hívek különösen hatékonynak tartották, ezért is áll a templom előterében a Purgatórium-oltár, amelyen Krisztus kiömlő vére megváltást ígér a megtérő bűnösöknek.⁷⁶ A szegedi *főoltár* (1713), amelynek kialakítása hasonlít a néhány évvel korábbi boldogasszonyiéhoz, Bálint találó meglátása szerint „formailag mediterrán barokk templomok homlokzatának körvonalait idézi” a hívőknek a megváltás felé mutató utat jelképez-

⁷³ Emellett a boldogasszonyi templomhomlokzat plasztikai programja is közel áll a Kirche am Hof-hoz. Boldogasszonyban a timpanon csúcán Szent Mihály arkangyal helyezkedik el, tőle balra Tóbiás és az angyal, jobbra egy másik angyalalak látható. A Kirche am Hof homlokzatán hasonló elrendezésben az angyalok kara és Mária mint a Mennyei Királynője foglal helyet – talán nem függetlenül a templom előtt álló Mária-oszloptól. Vö. Karner 2003. 43 ssk.

⁷⁴ Prickler 2013. 129–130.

⁷⁵ Bálint 1983. 85.

⁷⁶ Szilárdffy 1986. 357–376. Újraközölve: Szilárdffy 2003. 84–93.

te, ezért is kerültek meg offertóriumjáraskor a sekrestyekapukat használva. A hívek számára tehát az oltár valami hasonlót jelenthetett, mint a szövetség ládája az őszö-vetségi szentek szentjében, a jeruzsálemi Salamon-templomban: „*Milyen félelmetes ez a hely, valóban itt van az Isten háza, és itt van az ég kapuja.*” (Ter. 28.17.)

IRODALOMJEGYZÉK

- Aggházy 1967 Aggházy, Mária G.: Steierische Beziehungen der Ungarlandischen Barockkunst. *Acta Historiae Artium* 13 (1967) 1–3. 313–350.
- Balázsik 2013 Balázsik Tamás: A sopronbánfalvi pálos, majd karmelita kolostor kutatása. In: *Kő kövön – Stein auf Stein. Dávid Ferenc 73. születésnapjára. Festschrift für Ferenc Dávid I–II.* Szerk.: Szentesi Edit – Mentényi Klára – Simon Anna. Vince Kiadó, Budapest 2013. I. köt. 267–288.
- Bálint 1983 Bálint Sándor: *Szeged-Alsóváros. Templom és társadalom.* Szent István Társulat, Budapest 1983.
- Balogh 1938 Balogh Jolán: I monumenti del Rinascimento della chiesa parrocchiale di Pest. *Rivista d'arte* 20 (1938) 60–77.
- Balogh 1974 Balogh Jolán: Későrenaissance kőfaragó műhelyek. *Ars Hungarica* 2 (1974) 1–2. 27–58.
- Balzarotti 2019 Balzarotti, Valentina: Pellegrino Tibaldi e la decorazione a stucco tra Roma, Bologna e le Marche. *Horti Hesperidum. Studi di storia del collezionismo e della storiografia artistica* 9 (2019) 1. 173–187. <https://www.horti-hesperidum.com/hh/horti-hesperidum-2019-1-18/> (Utolsó megtekintés: 2020. 06. 20.)
- Belting 1986 Belting, Hans: *L'arte e il suo pubblico. Funzione e forme delle antiche immagini della passione.* Traduzione di: Donatella Mazza. Nuova Alfa Editoriale, Bologna 1986.
- Cannata 1993 Cannata, Pietro: katalógustétel. In: *Roma di Sisto V. Le arti e la cultura.* Szerk.: Maria Luisa Madonna. De Luca, Roma 1993. 394–399.
- Cupperi 2012 Cupperi, Walter: „Come dice l’opposizione”: Aurelio Lombardi, Pellegrino Tibaldi e Leone Leoni nel presbitero del Duomo di Milano (1561–1569). In: „*Conosco un ottimo storico dell’arte...*” *Per Enrico Castelnuovo. Scritti di allievi e amici pisani.* Szerk.: Maria Monica Donato – Massimo Ferretti. Edizioni della Normale, Pisa 2012. 271–280.
- Csatkay–Frey 1932 Csatkai, André – Frey, Dagobert: *Die Denkmäler des politischen Bezirkes Eisenstadt und der freien Städte Eisenstadt und Rust.* (Österreichische Kunsttopographie XXIV.) Benno Filser Verlag, Wien 1932.
- Dardanello 2004 Dardanello, Giuseppe: La fabbrica del Corpus Domini. La costruzione di una identità di pietra. In: Savarino–Tamburini–Dardanello 2004. 53–67.
- Della Torre–Schofield 1994 Della Torre, Stefano – Schofield, Richard: *Pellegrino Tibaldi architetto e il S. Fedele di Milano. Invenzione e costruzione di una chiesa esemplare.* San Fedele Edizioni, Milano 1994.

- Farbaky 2002 Farbaky Péter: *Szatmári György, a mecénás*. (MTA Művészet-történeti Intézete, Művészettörténeti Füzetek XXVII.) Akadémiai Kiadó, Budapest 2002.
- Fazekas–Kádár 2017 Fazekas István – Kádár Zsófia: A győri jezsuita templom 17. századi jötevői, a támogatók körének rekonstrukciója. In: *Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez*. Szerk.: Fazekas István – Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt. Szent Mór Bencés Perjelség, Győr 2017. 13–59.
- Fidler 1990 Fidler, Petr: *Architektur des Seicento. Baumeister, Architekten und Bauten des Wiener Hofkreises*. Kézirat. Innsbruck 1990.
- Firea 2016 Firea, Ciprian: *Polipticele medievale din Transilvania. Artă, liturghie, patronaj*. Editura Mega, Cluj Napoca 2016.
- Frank 2011 Frank, Isnard W. OP: *Dominkanerkirche Maria Rotunda, Wien*. Verlag Schnell & Steiner, Regensburg 2011.
- Furxer–Kölbersberger 2005 Furxer, Katharina – Köbelsberger, Sonja: *Francesco Martinelli*. https://www.uibk.ac.at/aia/martinelli_francesco.htm (Utolsó megtekintés: 2020. 06. 25.)
- Galavics 1973a Galavics Géza: Későreneszánsz és korabarokk. In: *Művészettörténet – Tudománytörténet*. Szerk.: Timár Árpád. Akadémiai Kiadó, Budapest 1973. 41–90.
- Galavics 1973b Galavics Géza: A barokk művészet kezdetei Győrben. *Ars Hungarica* 1 (1973) 1. 97–126.
- Galavics 2004 Galavics, Géza: A mariazelli kegyoltár és Esterházy Pál. In: *Mariazell és Magyarország. Egy zarándokhely emlékezete*. Szerk.: Farbaky Péter – Serfőző Szabolcs. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest 2004. 113–124.
- Galavics 2017 Galavics, Géza: A győri jezsuita templom 17. századi művészeti koncepciója és az abban megjelenő társadalomkép. In: *Jezsuita jelenlét Győrben a 17–18. században. Tanulmányok a 375 éves Szent Ignác-templom történetéhez*. Szerk.: Fazekas István – Kádár Zsófia – Kökényesi Zsolt. Szent Mór Bencés Perjelség, Győr 2017. 171–238.
- Garas 1975 Garas Klára: Az olasz mesterek és a magyarországi barokk térhódítása. In: *Magyarországi reneszánsz és barokk. Művészettörténeti tanulmányok*. Szerk.: Galavics Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest 1975. 201–231.
- German 2014 German Kinga: *Sakramentsnischen und Sakramentshäuser in Siebenbürgen*. Michael Imhof Verlag, Petersberg 2014.
- Guinomet 2017 Guinomet, Claire: *Das italienische Sakramentstabernakel im 16. Jahrhundert*. Hirmer, München 2017.
- Haslam 1975 Haslam, Richard: Pellegrino and the Design of S. Fedele, Milan. *Arte Lombarda* 42/43 (1975) 124–153.
- Haslam 1990 Haslam, Richard: Pellegrino de Pellegrini, Carlo Borromeo and the public architecture of the counter-reformation. *Arte Lombarda* 94/95 (1990) 3–4. 17–30.
- Iby 1978 Iby, Elfriede: *Innenraum der Dominikanerkirche. Vergleich Kirchentypus des 17. Jh. in Wien*. Aufnahmesarbeit an der Universität Wien. Kézirat, 1978.
- Karner 2003 Karner, Herbert: Die drei wiener Bauanlagen der Jesuiten: Topographie und Wirkung. In: *Die Jesuiten in Wien. Zur Kunst- und Kulturgeschichte der österreichischen Ordensprovinz der „Gesellschaft Jesu“ im 17. und 18. Jahrhundert*. Szerk.: Herbert

- Karner – Werner Telesko. Österreichische Akademie der Wissenschaften, Wien 2003. 39–57. <https://austriaca.at/3203-4inhalt?frames=yes> (Utolsó megtekintés: 2020. 04. 02.)
- Kilitschka 1970 Kilitschka, Werner: Beiträge zur Erforschung der Tätigkeit Carporo Tencallas nördlich der Alpen. *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 23 (1970) 208–232.
- Kohlbach 1950 Kohlbach, Rochus: *Die gotische Kirchen von Graz*. Grazer Domverlag, Graz 1950.
- Kohlbach 1951 Kohlbach, Rochus: *Die barocken Kirchen von Graz*. Grazer Domverlag, Graz 1951.
- Koltai 2012 Koltai András: *Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén*. Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr 2012.
- Koppány 2014 Koppány Tibor: *Kastélyok a végvárak mögött. Késő reneszánsz és kora barokk kastélyépítészet a 16–17. századi Dunántúlon*. Balassi Kiadó, Budapest 2014.
- Kereszty 2008 Kereszty Rókus OCist: *A bárány mennyegzője. Az Eucharisztia teológiája történeti, biblikus és rendszerező megközelítésben*. Szent István Társulat, Budapest 2008. 119–145.
- Liebhart-Ulm 2012 Liebhart-Ulm, Henny – Fingernagel-Grüll, Martha (bearb. von): *Die Kunstdenkmäler des Politischen Bezirkes Neusiedl am See*. Berger, Horn 2012.
- Lővei 1994 Lővei Pál: Szent Pál síremlékének töredékei. In: *Pannonia Regia. Kiállítási katalógus*. Szerk.: Mikó Árpád – Takács Imre. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1994. 352–353.
- Lővei 2008 Lővei Pál: Két töredék remete Szent Pál síremlékéről a budaszentlőrinci pálos kolostorból. In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Kiállítási katalógus. Szerk.: Farbaky Péter – Spekner Enikő – Szende Katalin – Végh András. Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 2008.
- Matulić-Bilač 2016 Matulić-Bilač, Žana: *Glavni oltar splitske katedrale Uznesenja Blažene Djevice Marije – tehnološke i kronološke analize*. (High Altar of the Assumption of the Blessed Virgin Mary – technological and chronological analyses.) <http://dx.doi.org/10.17018/portal.2016.4> (Utolsó megtekintés: 2020. 06. 06.)
- Nagy 1903 Nagy Béni: *Herczeg Esterházy Pál nádor, a ferencesek jötevője*. Különnyomat az Egri Érseki Liceum Évkönyvéből, 1903.
- Némethy 1890 Némethy Lajos: Renaissance emlékek a Budapest-belvárosi plébánia templomban. *Archeológiai Értesítő* 10 (1890) 3. 246–257.
- dell’Omo 2017 Omo, Marina dell’: Da Bartolomeo Tiberino ad Antonio Pino: modelli nella scultura lignea del seicento tra Verbano e Cusio, nella Diocesi di Novara. In: *Scultura in legno policromo d’età barocca. La produzione di carettere religioso a Genova e nel circuito dei centri italiani*. Atti del convegno internazionale (Genova, Palazzo Balbi, 3–5 dicembre 2015). Szerk.: Lauro Magnani – Daniele Sanguineti. De Ferrari – Genova University Press, Genova 2017. 341–359.
- dell’Omo–Monferrini 2017 Omo, Marina dell’ – Monferrini, Sergio: Bartolomeo Tiberino. Tracce per un percorso tra opere e biografia. Novità documentarie. *Antiquarium Medionovarese* 7 (2017) 161–183.

- Ostrow 1996 Ostrow, Steven F.: *Art and Spirituality in Counter-Reformation Rome: the Sistine and Pauline Chapels in S. Maria Maggiore*. Cambridge University Press, Cambridge–New York 1996.
- Ostrow 2007 Ostrow, Steven F.: The „Confessio” in Post-Tridentine Rome. In: *Arte e committenza nel Lazio nell’età di Cesare Baronio*. Atti del convegno internazionale di studi, Sora, 16–18 maggio 2007. Szerk.: Patrizia Tosini. Gangemi Editore, Roma 2007. 19–32.
- Pattantyús 1998 Pattantyús Manga: Nagyrévy András és a pesti belvárosi plébániatemplom reneszánsz tabernákulumai. *Művészettörténeti Értesítő* 47 (1998) 3–4. 219–228.
- Prickler 2013 Prickler, Harald: *Eisenstädter bildende Künstler und Hadnwerker der Barockzeit. Biographische Daten und werke*. (Burgenländische Forschungen. Herausgegeben vom Burgenländische Landesarchiv. CV.) Eisenstadt 2013.
- Proserpi 1999 Proserpi, Ivano: *I Tencalla di Bissone*. (Artisti dei laghi. Itinerari Europei n. 4.) Fidia Edizioni d’Arte, Lugano 1999. https://bibliotecadigitale.ti.ch/primo-explore/fulldisplay?docid=41CSI_CUMULUS_LBD_ARTISTI_DEI_LAGHI213&context=L&vid=41CSI_BD_V1&lang=it_IT&search_scope=default_scope&adaptor=Local%20Search%20Engine&tab=default_tab&query=any,contains,Artisti%20dei%20laghi.%20Itinerari%20europei&sortby=title&offset=0 (Utolsó megtekintés: 2020. 07. 18.)
- Rados 1938 Rados Jenő: *Magyar oltárok*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1938.
- Rizzi 2007 Rizzi, Wilhelm Georg: Ein Fassadenprojekt für die Kirche der Wiener Dominikaner? *Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte* 55–56 (2007) 267–280.
- Roth 1916 Roth, Victor: *Siebenbürgische Altäre*. Heitz & Mündel, Strassbourg 1916.
- Savarino 2004 Savarino, Renzo: Documenti e fonti storiche sul miracolo e la chiesa del Corpus Domini. In: Savarino–Tamburini–Dardanello 2004. 17–33.
- Savarino–Tamburini–Dardanello 2004 Renzo Savarino – Luciano Tamburini – Giuseppe Dardanello (eds): *La basilica urbana Corpus Domini. Il miracolo di Torino*. Umberto Allemandi, Torino–London–Velençe–New York 2004.
- Schmeller-Kitt 1974 Schmeller-Kitt, Adelheid (bearb. von): *Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberwart*. (Österreichische Kunsttopographie XL.) Verlag Atton Schroll, Wien 1974.
- Schmeller-Kitt 1993 Schmeller-Kitt, Adelheid (bearbeitet von): *Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Mattersburg*. (Österreichische Kunsttopographie XLIX.) Verlag Anton Schroll, Wien 1993.
- Schofield 2011 Schofield, Richard V.: Pellegrino Tibaldi e tre cori borromaici. In: *Domenico e Pellegrino Tibaldi. Architettura e arte a Bologna nel secondo Cinquecento*. Szerk.: Francesco Ceccarelli – Deanna Lenzi. Marsilio, Velençe 2011. 143–161.
- Schöbel–Steiner 2005 Schöbel, Judit – Steiner, Ulrike: *Die Kunstdenkmäler des politischen Bezirkes Oberpullendorf*. (Österreichische Kunsttopographie LVI.) Verlag Berger, Horn 2005.
- Semper-Sparholz 1983 Semper-Sparholz, Ingeborg: *Stuckdekorationen des 17. Jahrhunderts im Wiener Raum*. Hermann Böhlau, Wien 1983.

- Sénécal 2000
Sénécal, Robert: Carlo Borromeo's *Instruktionen Fabricae Et Supellectilis Ecclesiasticae* and Its Origins in the Rome of His Time. *Papers of the British School in Rome* 68 (2000) 241–267.
- Székely 2004
Székely Zoltán: A barokk Győr, mint szakrális táj. *Arrabona* 42 (2004) 1. 63–83.
- Szilárdffy 1986
Szilárdffy Zoltán: A szeged-alsóvárosi templom Purgatórium-oltárának ikonográfiája. In: „*Mert ezt Isten hagyta...*” *Tanulmányok a népi vallásosság köréből*. Szerk.: Tüskés Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest 1986. 357–376.
- Szilárdffy 2003
Szilárdffy Zoltán: A szeged-alsóvárosi templom Purgatóriumról elnevezett Szent Vér-oltárának ikonográfiája. In: Szilárdffy Zoltán: *Ikonográfia-kultusz-történet. Képes tanulmányok*. Balassi Kiadó, Budapest 2003. 84–93.
- Timmermann 2009
Timmermann, Achim: *Real Presence: Sacrament Houses and the Body of Christ. c. 1270–1600*. Brepols, Turnhout 2009.
- Tomić 1995
Tomić, Radoslav: *Barokni oltari i skulptura u Dalmaciji*. Matica hrvatska, Zagreb 1995.
- Tóth 2002
Tóth Sándor: Észrevételek a pesti reneszánsz szentségházak tárgyában. In: *Détsy Mihály nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk.: Bardoly István – Haris Andrea. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest 2002. 181–229.
- Tóth–Pintér–Széphelyi 1978
Tóth Melinda – Pintér Gábor – Széphelyi Frankl György (s a. r.): Gyéressy Béla: *Documenta Artis Paulinorum* I–III. (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Forráskiadványai XIV.) Budapest 1978.
- Török–Osgyáni 1981
Török Gyöngyi: Reneszánsz kőfaragványokról. *Művészettörténeti Értesítő* 30 (1981) 2. 95–113.
- Ulm 1979
Ulm, Benno: Das Konzil von Trient und die Kunst. In: *Die Bildhauerfamilie Zürn. 1585–1724*. Ausstellungskatalog. Kapuzinerkirche, Braunau am Inn 1979. 33–40.
- Varga 1984
Varga Livia: *A szászsebesi evangélikus templom középkori építéstörténete*. (Művészettörténeti Füzetek 16.) Akadémiai Kiadó, Budapest 1984.
- Veress 2018
Veress Ferenc: A soproni Szentháromság-émlék és mecénásai: Thököly Katalin és Kollonich Lipót. *Soproni Szemle* 72 (2018) 3. 252–278.
- Weaver 2006
Weaver, Andrew H.: Music in the Service of Counter-Reformation Politics: The Immaculate Conception at the Habsburg Court of Ferdinand III (1637–1657). *Music & Letters* 87 (2006) 3. 361–378.

THE ADORATION OF THE EUCHARIST. SYMBOLISM AND ARCHITECTURAL CONTEXT

Altars from Western Hungary, from the 17th century

Summary

This study proposes to re-examine the dynamic interaction between the frontispiece of the church and the high altar. While the façade often functions as an open-air altarpiece, the altar itself is a “gate of Paradise.” Both the frontispieces and the altar structures were designed by architects, consequently, they use similar motives. Carlo Borromeo, as a key-figure of post-tridentine church reformed the sacred space and the tabernacle of the Cathedral in Milan following the designs of Pellegrino Tibaldi. Pellegrino played an eminent role in creating a new Jesuit church-type in San Fedele, Milan, which served as a model for the Corpus Christi basilica in Torino as well as for the Santa Maria Dominican Church in Vienna. The latter one was planned by Giovanni Giacomo Tencalla from Bissone (Lugano), and from the same family stemmed well-known stuccators and painters, who also worked for Hungarian commissioners. The architect of the Jesuit church Kirche am Hof in Vienna, Filiberto Lucchese, also worked for the Batthyány family, and designed altarpieces. In this way, we are able to establish a strong interaction between the altar-structure and façade, bringing considerable novelty in analysing architectural forms and design.

Keywords: Eucharist, tabernacles, altarpieces, stucco architectures

Open Access nyilatkozat: A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)

☞ Beérkezett: 2020. május 31. Elfogadva: 2020. június 25.
Online First megjelenése: 2020. augusztus 28.